

THE EPISTEMOLOGICAL STATUS OF THE ARCHAEOLOGICAL SOURCE: A PHILOSOPHICAL JUSTIFICATION OF THE CONCEPT OF THE «ANALYTICAL AGENT»

^a **Balnur AMANTAY** , ^a **Manifa SARKULOVA**

^a *L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

 sarkulovamanifa@gmail.com

Abstract. Scholarship on Muhammad Iqbal's philosophical anthropology has examined khudi, freedom, action, and the educational significance of his thought, but their internal connections and the methodological status of moving from anthropological reconstruction to contemporary educational implications require clarification. This article reconstructs Iqbal's anthropology as an interconnected logic of human becoming, tests structural comparability with Abai's anthropological model, assesses how far al-Attas's philosophy can serve as an independent pedagogical mediator, and proposes a relational model of whole-person formation in higher education. This non-empirical philosophical study combines historico-philosophical reconstruction, hermeneutic interpretation, conceptual analysis, and functional, non-genealogical comparison. It shows that tawhid, the symbolism of clay and spirit, the strengthening of khudi, discipline, ishq, freedom, responsibility, and creative action can be reconstructed as functionally connected elements of personal becoming. The hypothesis of a structural family relating Iqbal and Abai receives limited functional support without claiming historical continuity or semantic equivalence between their categories. Al-Attas's philosophy of ta'dib provides an independent pedagogical language extending this anthropological problematic into education. The model distinguishes a horizon of meaning, inner coherence, moral formation, and realisation in action. Contributions include a three-tier attribution protocol, a functional comparison, and a normative-conceptual model claiming neither universality nor empirical validation.

Keywords: Muhammad Iqbal; Abai; Syed Muhammad Naquib al-Attas; philosophical anthropology; khudi; ta'dib; whole-person formation; philosophy of higher education.

For citation:

Amantay, B., & Sarkulova, M. (2026). The Epistemological Status of the Archaeological Source: A Philosophical Justification of the Concept of the «Analytical Agent». *Jete – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies*, 156(3), 62-72 <https://doi.org/10.32523/3080-1281-2026-156-3-62-72>

АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ДЕРЕКТІҢ ЭПИСТЕМОЛОГИЯЛЫҚ МӘРТЕБЕСІ: «АНАЛИТИКАЛЫҚ АГЕНТ» ҰҒЫМЫН ФИЛОСОФИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕУ

^аБалнұр АМАНТАЙ, ^аМанифа САРКУЛОВА

^аЛ.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИЙ СТАТУС АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ИСТОЧНИКА: ФИЛОСОФСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ПОНЯТИЯ «АНАЛИТИЧЕСКИЙ АГЕНТ»

^аБалнур АМАНТАЙ, ^аМанифа САРКУЛОВА

^аЕвразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Аңдатпа. Классикалық археологиялық теорияда археологиялық дерек материалдық нысан, эмпирикалық айғақ немесе өткен уақыттың көрінісі ретінде түсіндіріліп келді. Дегенмен қазіргі теориялық археологияда материалдық агенттік пен нысандардың онтологиялық мәртебесі мойындалғанымен, археологиялық деректің ұғым қалыптастырудағы, дәлелдеу логикасындағы және интерпретация шекарасын айқындаудағы эпистемологиялық мәртебесі жеткілікті дәрежеде жүйеленбеген. Бұл мақалада археологиялық деректің мәртебесін философиялық тұрғыдан қайта қарастырып, оны білім өндіру үдерісіндегі аналитикалық агент ретінде негіздеу ұсынылады.

Зерттеу сапалық әдіске негізделіп, процесс-философия, тарихи ғылым философиясы мен материалдық агенттік бағытындағы тұжырымдарға сүйенеді. Концептуалдық және герменевтикалық талдау әдістері арқылы археологиялық деректің ғылыми түсіндіру жүйесіндегі танымдық қызметі қарастырылады. Ботай мәдениеті мысалында археологиялық деректің ғылыми түсіндіру мен ұғымдық құрылымды қайта қарауға ықпал ететіні көрсетіледі.

Мақалада ұсынылған «аналитикалық агент» ұғымы материалдық құрылымдардың зерттеу сұрағын бағыттауға, дәлелдеу логикасын және интерпретация шектеулерін көрсетуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар ұсынылған тәсіл археологияны тек өткенді қайта қалпына келтіретін ғылым ретінде ғана емес, тарихи білімнің пайда болу шарттарын айқындайтын философиялық алаң ретінде қарастырады. Зерттеу нәтижелері археологиялық деректің танымдық үдерістегі рөлін қайта пайымдауға және археология мен философия арасындағы теориялық байланысты тереңдетуге бағытталған.

Түйін сөздер: эпистемология; археологиялық дерек; материалдық агенттік; аналитикалық агент; философиялық археология; репрезентациялық модель; ұғым қалыптастыру; интерпретация.

Аннотация. В классической археологической теории археологический источник интерпретировался как материальный объект, эмпирическое свидетельство или репрезентация прошлого. Несмотря на то, что в современной теоретической археологии признается значение материальной агентности и онтологического статуса объектов, эпистемологический статус археологического источника в формировании понятий, логике доказательства и определении границ интерпретации остается недостаточно систематизированным. В статье предлагается философское переосмысление статуса археологического источника и его обоснование как аналитического агента в процессе производства знания.

Исследование основано на качественном методе и опирается на идеи процесс-философии, философии исторической науки и теории материальной агентности. С помощью методов концептуального и герменевтического анализа раскрывается познавательная функция археологического источника в системе научного объяснения. Пример культуры Ботай показывает, как археологические данные могут способствовать пересмотру научной интерпретации и концептуальных структур.

Представленное в статье понятие «аналитический агент» описывает способность материальных структур направлять исследовательский вопрос, определять логику доказательства и пределы интерпретации. Кроме того, предложенный подход позволяет рассматривать археологию не только как науку, реконструирующую прошлое, но и как философское поле, определяющее условия возникновения исторического знания. Результаты исследования направлены на переосмысление познавательной роли археологического источника и углубление теоретического диалога между археологией и философией.

Ключевые слова: эпистемология; археологический источник; материальная агентность; аналитический агент; философская археология; репрезентационная модель; формирование понятий; интерпретация.

Дәйексөз үшін:

Амантай Б., Саркулова М. (2026). Археологиялық деректің эпистемологиялық мәртебесі: «аналитикалық агент» ұғымын философиялық негіздеу. *Jete – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies*, 156(3), 62-72 <https://doi.org/10.32523/3080-1281-2026-156-3-62-72>

Для цитирования:

Амантай Б., Саркулова М. (2026). Эпистемологический статус археологического источника: философское обоснование понятия «аналитический агент». *Jete – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies*, 156(3), 62-72 <https://doi.org/10.32523/3080-1281-2026-156-3-62-72>

Кіріспе

Классикалық археологиялық теорияда дерек көбіне материалдық объект, эмпириялық факт немесе өткеннің ізі ретінде қарастырылады (Инешин & Тетенькин, 2003; Burdukiewicz, 2006; Routledge, 2024). Мұндай түсінікте археолог негізгі интерпретатор ретінде көрінеді, яғни ол деректі сипаттайды, салыстырады, мағына беруге тырысады, қорытынды жасайды. Ал материалдық дерек тек өткен туралы ақпарат тасымалдаушы немесе зерттелетін пассивті нысан деңгейінде қалады. Дәлел құрылымын немесе археологиялық уақыттың көп салалы сипатын көрсететін еңбектерде бұл көріністік үлгіні күрделендіргенімен, дерек пен зерттеуші арасындағы танымдық байланыс әлі де көбіне біржақты түсіндіріледі (Charman & Wylie, 2014; Harris, 2021).

Соңғы жылдарда теориялық археологияда материалдық мәдениеттің мәртебесін қайта қарауға бағытталған зерттеулер көбейді. Материалдық агенттік, симметриялық археология, нысанға бағытталған онтология және процессуалдық ойлау археологиялық деректі пассивті белгі емес, танымдық және интерпретациялық үдерістерге қатысатын құрылым ретінде түсіндіруге мүмкіндік берді (Latour, 2012; Olsen et al., 2020; Harman & Witmore, 2023; Arponen et al., 2024). Дегенмен, бұл зерттеулерде заттай деректің онтологиялық мәртебесі кеңінен талданғанымен, оның білім өндіру үдерісіндегі нақты эпистемологиялық қызметі жеткілікті жүйеленбеген. Әсіресе археологиялық деректің ғылыми ұғымдарды қалыптастыруға, дәлелдеу бағытын айқындауға және интерпретация шекарасын белгілеуге қалай қатысатыны арнайы мәселе ретінде толық ашылмаған.

Зерттеу жұмысының мақсаты археологиялық деректің эпистемологиялық мәртебесін қайта қарастыру және оны білім өндіру үдерісіндегі аналитикалық агент ретінде негіздеу. Бұл тұрғыда аналитикалық агент ұғымы зерттеушінің орнын алмастырмайды, керісінше зерттеушінің танымдық әрекетіне әсер ететін материалдық-эпистемологиялық құрылым ретінде пайымдалады. Мағына археологиялық дерекке зерттеушінің интерпретациясы арқылы берілсе де, дерек интерпретацияның барлық мүмкіндігін қабылдай бермейді. Сол себептен деректің осы шектеуші әрі бағыттаушы қасиеті мақалада “аналитикалық агент” ұғымымен белгіленеді. Ұсынылып отырған тәсіл Actor-Network Theory немесе объектіге бағытталған онтологиямен толық теңестірілмейді (Latour, 2011; Harman & Witmore, 2023). Аталған қатынастар желісі теориясы адам мен затты қатынастар желісіндегі қатысушылар ретінде қарастырса, бұл мақала археологиялық деректің ғылыми таным құрылымына әсер ететін эпистемологиялық қызметіне назар аударады. Ал объектіге бағытталған онтология объектінің дербес болмысын алға шығарса, бұл зерттеу деректің білім өндіру үдерісіндегі аналитикалық агент рөлін негіздеуге бағытталған.

Мақалада Ботай мәдениетіне қатысты интерпретациялық өзгерістер аналитикалық агент ұғымын нақтылау үшін археологиялық кейс ретінде қарастырылады. Мақала жаңа эмпириялық материал ұсынуды мақсат етпейді. Ол концептуалдық және герменевтикалық талдау арқылы археологиялық деректің ғылыми танымдағы қызметін философиялық тұрғыдан негіздеуге бағытталған. Осы мақсатқа сәйкес, мақалада алдымен репрезентациялық модельдің шектеулері қарастырылып, кейін аналитикалық агент ұғымының негізгі өлшемдері айқындалып, Ботай мәдениеті осы ұғымның нақты археологиялық мысалы ретінде талданады.

Әдістер мен материалдар

Зерттеу сапалық сипаттағы теориялық-философиялық талдауға негізделеді. Зерттеудің мақсаты жаңа тәжірибелік материал ұсыну емес, керісінше археологиялық деректің аналитикалық агент ретіндегі эпистемологиялық мәртебесін тұжырымдау. Осы бағытта зерттеу жұмысында тұжырымдамалық, герменевтикалық және салыстырмалы-теориялық талдаулар әдістері қолданылды.

Тұжырымдамалық (концептуалдық) талдау археологиялық дерек, эпистемологиялық мәртебе, интерпретация, материалдық агенттік және аналитикалық агент ұғымдарының мағынасын нақты көрсету үшін пайдаланылды. Тұжырымдамалық әдіс арқылы ұғымдардың арасындағы логикалық

байланыс сипатталып, аналитикалық агент ұғымы зерттеушінің ғылыми таным құрылымына әсер ететін материалдық-эпистемологиялық категория болып қарастырылады. Келесі герменевтикалық талдау арқылы деректің мағынасы зерттеуші, материалдық құрылым және теориялық контекст арасында қалай қалыптасатыны пайымдалады. Герменевтикалық тәсіл деректің дайын мағыналы пассивті нысан емес, керісінше интерпретациялық үдерісте жаңаша мағыналарға ие болатын құрылым ретінде бағаланады. Сонымен бірге аталған талдау арқылы дерекке кез келген мағына берілмей, материалдық құрылым мен контекст интерпретацияға белгілі бір шектеулер қоятынын байқауға болады. Археологиялық деректің репрезентациялық моделі, онтологиялық бұрылыс, философиялық археология және материалдық агенттік бағыттарының айырмашылықтары мен ұқсастықтарын көрсету үшін салыстырмалы-теориялық талдау қолданылды. Зерттеудің теориялық негізі ретінде философиялық археология, тарих ғылымының философиясы, материалдық агенттік және Ботай мәдениетіне қатысты еңбектер қарастырылды. Процесс-философиялық ұстаным дерек мағынасының өзгеруін үдеріс ретінде қарастыруға, тарихи ғылым философиясы айғақ пен қорытынды арасындағы негіздеу байланысын талдауға, ал материалдық агенттік бағыты нысанның интерпретацияға қоятын шектеулерін көрсетуге пайдаланылды. Ботай мәдениетінің археологиялық кейс ретінде алыну себебі – ондағы интерпретациялардың уақыт өте жаңаруы және аналитикалық агент ұғымының қолданылу мүмкіндігін көрсете алуы.

Зерттеу жұмысы үш талдау кезеңі бойынша жүргізілді. Алдымен археологиялық нысанның репрезентациялық мәртебесі қарастырылды және оның нысаны, айғақ өткеннің белгісі ретінде түсіндірілу ерекшеліктері талданды. Одан кейінгі екінші кезеңде материалдық агенттік, философиялық археология және онтологиялық бұрылыс бағыттарындағы тұжырымдар археологиялық эпистемология тұрғысынан сараланды; үшінші кезеңде Ботай мәдениетіне қатысты интерпретациялық өзгерістер археологиялық деректің аналитикалық агент ретіндегі қызметін көрсету үшін талданды.

Зерттеу барысында аналитикалық агент ұғымы үш әдіснамалық өлшем арқылы қарастырылды. Біріншіден, археологиялық деректің ғылыми ұғымдардың қалыптасуына ықпалы талданды. Екіншіден, деректің дәлелдеу құрылымын бағыттау қабілеті қарастырылды. Үшіншіден, материалдық деректің интерпретациялық мүмкіндіктерді шектеу қызметі айқындалды. Бұл өлшемдер археологиялық деректің ғылыми таным құрылымына әсер ететін материалдық-эпистемологиялық негіз екенін көрсету үшін қолданылды.

Әдебиетке шолу

Археологияның ғылым ретінде қалыптасуымен ондағы деректің эпистемологиялық мәртебесі негізгі мәселелердің бірі болып қарастырылып келе жатыр. Дәстүрлі археологияда дерек көп жағдайда материалдық қалдық, айғақ және өткенді тануға мүмкіндік беретін эмпирикалық негіз тұрғысында түсіндірілді. Б. Фаган мен К.ДеКорс адамзат өткенін археологиядағы материалдық қалдықтар арқылы сипаттайды деп, археологиялық деректің заттық белгісін алдыңғы қатарға қояды (Фаган & ДеКорс, 2007). Осыған ұқсас пікірде В.Ф. Генинг, Е.М. Инешин мен А.В. Тетенькин археологиялық артефактіні адам еңбегінің нәтижесінде пайда болған және белгілі бір мәдени жүйеге қатысы бар заттық құрылым ретінде сипаттады (Генинг, 1991; Инешин & Тетенькин, 2003). Бұл зерттеулер археологиялық деректі ғылыми танымның алғашқы дереккөзі ретінде талдады. Алайда материалдың ұғым қалыптастыруға және дәлелдеу логикасына ықпал ететін қызметі мәселе болып толықтай қарастырылмады.

Кейінгі теориялық зерттеулерде материалдық дерек ғылыми дәлелдеудің құрамдас бір бөлігі екені қарастырыла бастады. Археологиядағы эпистемологиялық дискурстарды талдап, археологиялық деректің айғақ, факт және интерпретация нысаны ретіндегі болмысын Дж. М. Бурдукевич қарастырса, археологияны іздермен жұмыс істейтін пән деп, материалдық қалдықтың мағынасы өткенге сілтеме жасай алу қабілетінде екенін Б. Роутлэджді көрсетті (Burdukiewicz, 2006; Routledge, 2024). Ал Р. Чапман мен А. Уилли дәлелдеуді дерек пен интерпретация арасындағы көпқабатты ғылыми дәлелдеу үдерісі ретінде қарастырды (Chapman & Wylie, 2014). Осы еңбектер археологиялық деректің танымдағы қызметі ақпарат тасымалдаумен ғана шектеліп қоймай, оның дәлелінің құрылымын жасап, мағынасын көрсетеді.

Ғылыми танымдағы уақыт, үдеріс және мағынасын айқындау мәселелері археологиялық деректің орнын қайта қарастыруға ықпал етті. Осы тұрғыда А. Н. Уайтхед процесс-философия идеясында болмысты қалыптасту

барысындағы үдеріс деп түсіндірсе, Дж. О. Харрис археологиядағы уақыт түсінігін өткеннің сызықтық емес, қабаттасқан және үдерістік сипатта қаралатынын көрсетті (Whitehead, 2010; Harris, 2021). Дж. Агамбен болса археологияны таза бастауға оралу емес, тарихи мағынаның қалай қалыптасатынын нақты көрсететін философиялық әдіс ретінде қарастырады (Agamben, 2009). Бұл зерттеулер деректі өткеннің пассивті көрінісі емес, керісінше тарихи білімнің қалыптастырушысы деп пайымдауға теориялық негіз береді.

Онтологиялық бұрылыс, материалдық агенттік және симметриялық археология бағытындағы жүйелі зерттеулер деректің мәртебесін кеңірек қарауға әсер етті. Б. Латур адам мен нысанды бір желідегі қатысушылар есебінде қарастырып, тарихи және әлеуметтік үдерістердің тек адам әрекетімен ғана емес, материалдық нысандармен байланыста қалыптасатынын негіздеді (Latour, 2011; 2012). Б. Олсен және әріптестері заттай мәдениетті дискурстың сыртындағы әсері бар шындық ретінде түсіндірді (Olsen et al., 2020). Г. Харман мен К. Уитмор нысанға бағытталған онтология тұрғысынан нысанның адам интерпретациясына толықтай редуцияланбайтынын көрсетті (Harman & Witmore, 2023). В. Арпонен бастаған ғалымдар археологиядағы теориялық негіздің қызметін талдай келе, археологиялық интерпретацияда философиялық ұғымдардың маңызын пайымдайды (Arponen et al., 2019; Arponen et al., 2024). С. Горачек және әріптестері археологиядағы онтологиялық бұрылысқа философиялық тұрғыдан бағалап, заттай нысандардың археологиялық танымдағы рөлін қайта қарау қажеттігін көрсетті (Hogáček et al., 2025). Д. Чевик те археология философиясын онтологиялық және этикалық-саяси бағытта талдап, нысандардың мағына қалыптастырудағы орнын атап өтті (Çevik, 2025).

Жоғарыдағы аталған бағыттар археологиялық деректі пассивті қалдық есебінде пайымдаудың жеткіліксіз екенін дәлелдейді. Сондықтан зерттеу жұмысының негізгі мәселесі археологиялық материалдың ғылыми білімнің құрылуына, ойлау мен дәлелдеуге қалай ықпал ететінінде. Артефактіні зерттеу нысаны емес, эпистемологиялық құрал ретінде Н. Рогго-ван Луийн пайымдады (Roggo-van Luijn, 2025). Одан бөлек археологиялық танымда жан-жақты теориялық дайындық пен интерпретациялық шектеулер қажет екенін Е. Б. Волосова қарастырды (Волосова, 2013). М. Смит те осы бағытты қолдап, дәлелдеудің сапалы болуына гипотезалардың тексерілуі, дәлелдеудің ашықтығы және қарсы пікірлердің ескерілуі ықпал ететінін көрсетті (Smith, 2015).

Ботай мәдениетіне қатысты зерттеулер археологиялық материалдың эпистемологиялық мәртебесін түсіндіруде көмектеседі. Солтүстік Қазақстаннан табылған бұл энеолит дәуірінің мұрасының қоныстық құрылымын, материалдық мәдениетін және жылқы шаруашылығына қатысты материалды деректерін бір жүйеге В.Ф. Зайберт келтірді (Зайберт, 2009). Кейін бұл мәдениетте жүргізілген зерттеулерде М. Левин сүйек кешенін талдаудың интерпретациялық маңыздылығын көрсетсе, А. Аутрам және әріптестері Ботайлықтардың жылқыны алғаш жүгендегенін және сауғанын дәлелдеді (Levine, 1999; Outram et al., 2009). Одан бөлек П. Де Баррос Дамгаард әріптестерімен жүргізген геномдық зерттеулер Ботай жылқыларының қазіргі жылқылардың тікелей атасы емес екенін және алдыңғы интерпретациялардың қайта қарастырылу қажеттігін түсіндірді (Damgaard et al., 2018). Бұл кейінгі геномдық интерпретацияға байланысты дәлелдер қайта қаралып, біржақты түсіндірілуі қиын екенін У. Тейлор мен К. Баррон-Ортиз талқылады (Taylor & Barrón-Ortiz, 2021). Ал қыш ыдыстардың технологиялық сипаттары қайта талданып, мәдени ақпарат көзі ретіндегі маңыздылығы С. Рахимжанова және әріптестері зерттеулерінде қарастырылды (Rahimzhanova et al., 2022). Осы зерттеулерден археологиялық деректің ғылыми сұрақтардың бағытын уақыт өте өзгерте алатынын байқауға болады.

Әдебиеттік шолудан «аналитикалық агент» ұғымын негіздеудің теориялық қажеттілігін айқындауға болады. Интерпретация, материалдық агенттік, дәлелдеу логикасы, онтологиялық бұрылыс, материалдық агенттік мәселелері теориялық тұрғыда қарастырылғанымен, археологиялық материалдың ғылыми танымдағы нақты аналитикалық қызметі эпистемологиялық ұғым тұрғысында жеткілікті жүйеленбеген. Осы тұрғыдан алғанда мақалада ұсынылған аналитикалық агент ұғымы археологиялық деректің ұғым қалыптастыру, дәлелдеу логикасы мен интерпретация шегіне ықпал ететін материалдық-эпистемологиялық құрылым ретіндегі мәртебесін негіздеуге бағытталады.

Археологиялық деректі репрезентациялық түсіндірудің шектеулері

Археология материалдық деректермен өткенді танитын ғылым ретінде өзінің тарихи қалыптасу кезеңінен бастап қарастырылды. Археологиялық дерек нені білдіреді? Ол өткеннің өзі немесе оның белгісі

ғана ма? Осы сияқты сұрақтарға дәстүрлі жауаптар археологиялық деректі нысан, айғақ және көрініс (репрезентация) ретінде қарастыру болды.

Дәстүрлі археологияда археологиялық дерек алдымен материалдық нысан ретінде қарастырылды. Адам еңбегінің нәтижесінде пайда болып, уақыт арқылы бізге дейін жеткен пассивті қалдық ретінде түсіндірілді. Яғни археологиялық жәдігерді адам әрекетінің нәтижесінде пайда болған заттық құрылым ретінде анықтау оның ең алдымен заттық болмысына басымдық беруді білдіреді (Фаган & ДеКорс, 2007; Инешин & Тетенькин, 2003).

Археологиялық материалды өткен туралы білім өндіруге мүмкіндік беретін айғақ ретінде қарастыру қалыптаса бастауы XIX ғасырдағы дерекке негізделген тарихнамалық дәстүрмен тікелей байланысты. Себебі тарихшы өткенді тек архивтелген құжаттар арқылы тани алды (Tucker & Cernín, 2025: 3). Археология саласы да осы үлгіні пайдаланып, құжат орнына материалдық қалдықтарды өткен қоғам туралы қорытынды жасауға мүмкіндік беретін эмпирикалық негіз ретінде қабылдады. В.Ф. Генинг археологиялық теорияның міндетін эмпириялық деректерді жүйелі түрде логикалық-әдістемелік деңгейде түсіндіру деп көрсетеді (Генинг, 1991). Дж. М. Бурдукевич археология саласында туындаған мәселелерді талдай келе, процессуалдық археологиядағы деректі тарихи шындықтың эмпирикалық көрінісі, оны тек сыртқы әлемде бар және ғылыми әдістер арқылы танылатын объект ретінде көрсетті (Burdukiewicz, 2006: 73-75).

Кейін археологиялық дерек өткеннің көрінісі ғана емес, өткенге сілтеме жасайтын белгі және байланыстырушы медиаторы деп түсіндірілді. Археологияны «іздер пәні» ретінде сипаттаған Б. Рутлэдждің материалдық қалдықтың мәні қазіргі құбылыстың өткенге тікелей сілтеме жасауында екендігін баяндады (Routledge, 2024: 339). Яғни объект пен өткен кезеңнің арасында белгілер арқылы танылатын байланыс бар деп түсіндірілді. Алайда материалдық деректі өткеннің тікелей көрінісі не болмаса бір қалыпты бастауы ретінде қарастырудың шектеулері барын, дерек тарихи кезеңдердің жаңа зерттеулері бойынша қайта жаңа мағынаға ие болып отыратынын Дж. Агамбен түсіндірді (Agamben, 2009: 213). Интерпретацияның көпсалалы үдеріс екенін, уақыт өте өзгеріп отыратынын Дж. О. Харрис, Р. Чапман мен А. Уилли де қолдады (Harris, 2021: 104-15; Chapman & Wylie, 2014: 3-5).

Сондықтан, репрезентациялық мәртебе тарихи білімнің қалыптасуына әсер етсе де, ғылыми ұғымдарды қалыптастыруға, дәлелдеу логикасын бағыттауға, интерпретациялық шектеуге қатысуын толық қарастырмайды. Осы тұрғыдан алғанда, материалдық деректің эпистемологиялық мәртебесін репрезентациялық үлгіден бөлек қарастыру қажет.

Аналитикалық агент ұғымының археологиялық танымдағы орны

Зерттеуде аналитикалық агент ұғымы зерттеушіні алмастыратын субъект ретінде қарастырылмайды. Себебі бұл жерде зерттеуші субъектінің жалпы теориялық дайындығы, қолданатын әдістері сияқты үдерістер қажет. Сондықтан аналитикалық агент ұғымы зерттеуші мен материалдық дерек арасындағы эпистемологиялық ықпалдастықты қарастыратын әдіснамалық категория ретінде түсіндіріледі. Археологиялық деректің ғылыми танымдық рөлін қайта қарастыру қажеттілігі көріністік үлгінің шектеулерін көрсетеді. Археология теориясында материалдық деректің таным үдерісіндегі орны кеңінен зерттелуіне байланысты философиялық археология, материалдық агенттік, нысанға бағытталған онтология сынды бағыттар деректі мәдени және ғылыми түсініктерге ықпал ететін құрылым ретінде түсіндірді.

Бұл мақаладағы негізгі мәселе нысанның онтологиялық болмысы емес, ғылыми білімнің қалыптасуына қалай қатысатыны болғандықтан «аналитикалық агент» ұғымы ұсынылады. Аналитикалық агент ұғымы деректің ғылыми ұғымды ұйымдастыру, дәлелдеу логикасына әсер ету және интерпретация бағытын шектеу сынды қабілеттерін қарастырады.

Аналитикалық агенттің бірінші қызметі — ғылыми ұғымдардың қалыптасуына ықпал ету. Археологиялық таным ұғым қалыптастыру, дәлелдеу және интерпретация жасау сияқты өзара байланысты үш үдеріс арқылы қалыптасады. Мәдениет, қоныс, рәсім, көшпенділік, қолға ұйрету сынды археологиялық категориялар эмпириялық деректермен өзара байланысты. Алайда олар деректің механикалық көшірмесі емес. Артефактіні эпистемологиялық құрал ретінде талдайтын еңбектер заттың тек зерттеу нысаны емес, ұғым қалыптастыру құралы екенін көрсетеді (Roggo-van Luijn, 2025). Артефакт ойлауды ұйымдастырады. Жүйелі-әрекеттік тәсілде артефакт мәдени әрекет құрылымының бөлігі ретінде түсіндіріледі (Инешин & Тетенькин, 2003).

Осы тұрғыдан дерек ұғымды өзі тудырмайды, бірақ оның қолданылу мүмкіндігін, шекарасын айқындайды.

Аналитикалық агенттің екінші қызметі — дәлелдеу логикасын бағыттау. Археологиялық танымда дерек гипотезаға енгізіледі, салыстырылады, тексеріледі. М. Смит археологиялық аргументацияның басты талабы дәлелдеу құрылымының ашықтығы мен қателесу мүмкіндігін мойындау екенін атап өтеді (Smith, 2015). Яғни, археологиялық тұжырым тек сенім емес, сынға ашық логикалық құрылым болуы тиіс. Р. Чапман мен А. Уилли дерек пен интерпретация ортасындағы байланысты көпқабатты үдеріс деп көрсетеді (Chapman & Wylie, 2014). Демек, археологиялық дерек зерттеушінің дәлелдеу бағытын толықтырып қоймай, кей жағдайда оның құрылымын да өзгертеді.

Аналитикалық агенттің үшінші қызметі — интерпретация шекарасын белгілеу. Археологиялық дерек әртүрлі түсіндіруге ашық болуы мүмкін, бірақ ол шексіз интерпретацияны қабылдай бермейді. Археологиялық танымда заттар тілі туралы зерттеген Е.Б. Волосова заттың мағынасын айқындау теориялық дайындықты қажет ететіндігін, ол кез келген мағынаны қабылдамайтындығын қарастырды (Волосова, 2013). Осы тұрғыдан алғанда, археологиялық жәдігер мағынаны құрылымдағанмен оны тұрақтандырмайды. Қандай да бір ұғым беру өзгеріп, дерек жаңа сұрақтарға жауап іздестіреді. Сондықтан археологиялық дерек қызметі өткен шақты қалыпқа келтіру емес, қазіргі ғылыми түсіндірмелердің шекарасын айқындау.

Осылайша, бұл талдау археологиялық білімнің деректен тікелей алынбайтынын және зерттеушінің еркін пайымдауынан ғана туындамайтынын да көрсетеді. Ғылыми қорытынды материалдық нысанның қасиеттері, оны зерттеу әдістерін және айғақтарды байланыстыратын теориялық ұстанымдар бірлескенде қалыптасады. Деректің аналитикалық рөлі осы байланысты біржола бекітуде емес, керісінше жаңа сұрақ пен жаңа тәсіл пайда болған кезде оның қайта құрылуына ықпал етуінен көрінеді. Ал Ботай мәдениетіне қатысты зерттеулер мұндай өзгерістің нақты археологиялық материалда қалай жүретінін көрсетуге мүмкіндік береді.

Ботай мәдениеті: археологиялық дерек және интерпретацияның өзгеруі

Археологиялық деректің аналитикалық агент ретіндегі қызметі Ботай мәдениетіне байланысты ғылыми түсініктемелердің өзгерісі негізінде қарастырылады. Ботай мәдениетін барша әлемге ат-көлік дәуірін қалыптастырып, дала өркениетінің матрицасын, мыңдаған жылдар бойы даму векторын анықтап кетті деген В. Ф. Зайберт зерттеулері де кейінгі интерпретацияларға маңызды археологиялық мұра ретінде танылды (Зайберт, 2009).

Ботай мәдениетіндегі археологиялық деректің материалдық нысан ретіндегі мәртебесін қоныстарынан табылған мыңдаған жылқы сүйектерінің классикалық модельде саналып, морфологиялық талдаудан өтіп, жас және жыныстық құрылымы анықталуынан байқауға болады. Жылқы сүйегі ең алдымен зоологиялық материал, өлшенетін объект, ал оның заттық болмысы зерттеудің бастапқы және негізгі деңгейі болып саналды (Levine, 1999).

Алайда Ботай мәдениетіндегі материалдық қалдықтар жай өлшенетін нысан ретінде қарастырылмады. Жылқы сүйектерінің үлесінің көптігі мен шаруашылық материалдары мәдениеттегі әлеуметтік және экономикалық дәрежені көрсете алады. Қоныстағы осындай даму үдерістері арқылы қолға үйрету, алғашқы жылқышылар және мобильділік сияқты ұғымдар қалыптасты.

Ал жылқының ұзақ қашықты бағындыруы, қыс мезгілінде қар астынан қорегін іздеп табуы, маусымдық көші-қонды қамтамасыз етуі оның экологиялық және әлеуметтік рөлін көрсетеді (Taylor et al., 2020).

Сонымен қатар аталған қоныстан табылған деректер дәлелдеу логикасын бағыттау қызметін көрсете алады. А. Аутрам бастаған зерттеушілер осы қоныста табылған материалдық деректер негізінде жылқыны ерте қолға үйрету, жүгендеу және оны сауу мәселелерін қозғады (Outram et al., 2009). Қыш ыдыстардағы липидтік талдаулар жылқы сүтінің пайдаланылғанын дәлелдеді. Мұндағы керамикалық ыдыстағы органикалық қалдықтар жай зат емес, нысан – дәлел – шаруашылық моделі тізбегінде жылқы сауу болғандығын көрсетеді. (Taylor et al., 2020). Сонымен қатар С. Рахимжанова бастаған зерттеушілер керамикалық ыдыстардың жасалу әдісін талдап, аталған мәдениеттегі материалдық өндіріс және мәдени тәжірибедегі танымдық қызметін көрсетті (Rahimzhanova et al., 2022). Ал қоныстағы жылқы ауыздығының іздері туралы зерттеулерге тоқталсақ, деректің дәлелдеу логикасындағы орнын байқауға болады. Яғни, жылқының төменгі премолярындағы тозуы ауыздықты қолдануының белгісі деп түсіндірілді (Levine, 1999).

Бұдан жылқыны қолға үйрету және міну тәжірибесі болғандығы сияқты тұжырымдар жасалды. Мұнда археологиялық нысан дайын тұжырымдаманы растап ғана қоймай, зерттеушінің қандай сұрақ қоятынына, қандай дәлелдер тізбегін құрастыратынына ықпал етеді.

Ботай мәдениетіне байланысты бұрынғы түсініктемелердің біржақты емес екенін кейінгі зерттеулер арқылы анықталғанын көреміз. Әлемдік жылқы өркениетінің бастауы деп түсіндірілген дерек кейін басқа биологиялық сызыққа жататынын Ботай жылқыларына қатысты геномдық зерттеулер дәлелдеді. Яғни қазіргі *Equus caballus*-тың тікелей атасы емес екенін көрсетті (Damgaard et al., 2018). Бұл жаңа зерттеулер интерпретация шекарасының шектеулі екеніне дәлел бола алады.

Ботай деректеріне берілген түсіндірмелер осы үдерістің нақты көрінісін береді. Жылқыны қолға үйрету мен пайдалануға қатысты алғашқы тұжырымдар бірнеше айғақтың бір жүйеде қарастырылуына сүйенсе, кейінгі геномдық нәтижелер сол жүйе негізінде жасалған қорытындылардың қолданылу аясын қайта белгіледі (Outram et al., 2009; Damgaard et al., 2018; Taylor & Barrón-Ortiz, 2021). Бұл жерде жаңа дерек бұрынғы түсіндіруді жай ғана теріске шығармай, әр айғаққа берілетін салмақты және қорытындыны жалпылау мүмкіндігін өзгертеді. Ал бұл өзгеріс археологиялық білімнің материалдық нысан, зерттеу әдісі және теориялық пайым арасындағы байланыста қалыптасатынын көрсетеді. Сол себептен Ботай нысандары өткен туралы ақпарат беретін дерек ғана емес, сонымен қатар тарихи білімнің қалай жасалып, тексеріліп және қайта қаралатынын айқындайтын аналитикалық жағдай ретінде қарастырылады. Осы мағынада археология өткенді қалпына келтіретін пән ғана емес, тарихи білімнің қандай негізде жасалып, қандай жағдайда өзгеретінін пайымдауға мүмкіндік беретін философиялық зерттеу кеңістігі ретінде көрінеді.

Қорытынды

Бұл мақалада археологиялық деректің мәртебесін нысан, айғақ және бейнелік аясында түсіндіру жеткіліксіз екені көрсетілді. Зерттеуде археологиялық дерек енді тек айғақ емес, танымдық үдерістің ішкі ұйымдасуына ықпал ететін фактор болып қарастырылады.

Зерттеу нәтижесінде заттай материалдың аналитикалық агент ретіндегі үш әдіснамалық өлшемі нақтыланды: ұғым қалыптастыруға ықпал ету, дәлелдеу құрылымын бағыттау және интерпретация шекарасын белгілеу. Осы тұрғыда ұсынылған аналитикалық агент ұғымы онтологиялық дербестік туралы тезисті емес, деректің білім өндіру үдерісіндегі рөлін айқындайтын эпистемологиялық қайта бағдарлау ретінде негізделеді. Сондықтан да, бұл ұғым зерттеушінің белсенді қызметін жоққа шығармайды, керісінше археологиялық білімнің зерттеуші мен материалдық құрылымның өзара ықпалдастығы негізінде қалыптасатынын көрсетеді. Мұнда агенттік саналы әрекетпен теңестірілмейді; ол материалдық конфигурациялардың эпистемиялық айырмашылық тудыру қабілеті ретінде түсіндіріледі. Ұсынылған тәсілді нақты аналитикалық жағдайларда әдіснамалық тұрғыда одан әрі нақтылау археологиялық ойлаудың қатынастық сипатын тереңірек түсіндіруге жол ашады.

Әдебиеттер

- Agamben, G. (2009). *Philosophical Archaeology. Law and Critique*, 20(3), 211–231. <https://doi.org/10.1007/s10978-009-9052-3>
- Arponen, V., Grimm, S., Käppel, L., Ott, K., Thalheim, B., Kropp, Y., Kittig, K., Brinkmann, J., & Ribeiro, A. (2019). *Between Natural and Human Sciences: On the Role and Character of Theory in Socio-Environmental Archeology. The Holocene*, 29(10), 1671–1676. <https://doi.org/10.1177/0959683619857226>
- Burdukiewicz, J. M. (2006). *Epistemological status of archaeology—current controversies. Archaeologia Polona*, 44, 73–88.
- Çevik, D. (2025). *Ontoloji ve Etik-Politik Çerçeve Arkeoloji Felsefesi Üzerine Bir Değerlendirme. Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 1033–1051. <https://doi.org/10.47613/reflektif.2025.255>
- Chapman, R., & Wylie, A. (Eds.). (2014). *Material evidence: learning from archaeological practice*. Routledge.
- Damgaard, P. de B., Martiniano, R., Kamm, J., Moreno-Mayar, J. V., Kroonen, G., Peyrot, M., Barjamovic, G., Rasmussen, S., Zacho, C., Baimukhanov, N., Zaibert, V., Merz, V., Biddanda, A., Merz, I., Loman, V., Evdokimov, V., Usmanova, E., Hemphill, B., Seguin-Orlando, A., ... Willerslev, E. (2018). *The First Horse Herders and the Impact of Early Bronze Age Steppe Expansions into Asia. Science*, 360(6396). <https://doi.org/10.1126/science.aar7711>

- Harman, G., & Witmore, C. (2023). *Objects untimely: object-oriented philosophy and archaeology*. John Wiley & Sons.
- Harris, O. J. T. (2021). Archaeology, Process and Time: Beyond History Versus Memory. *World Archaeology*, 53(1), 104–121. <https://doi.org/10.1080/00438243.2021.1963833>
- Latour, B. (2011). *Network Theory| Networks, Societies, Spheres: Reflections of an Actor-network Theorist*. *International Journal of Communication*, 5(0), 15. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/1094/558>
- Latour, B. (2012). *We have never been modern*. Harvard university press.
- Levine, M. A. (1999). Botai and the Origins of Horse Domestication. *Journal of Anthropological Archaeology*, 18(1), 29–78. <https://doi.org/10.1006/jaar.1998.0332>
- Olsen, B. J., Burström, M., DeSilvey, C., & Pétursdóttir, Þ. (2020). After discourse: An introduction. In *After Discourse* (pp. 1-17). Routledge.
- Outram, A. K., Stear, N. A., Bendrey, R., Olsen, S., Kasparov, A., Zaibert, V., Thorpe, N., & Evershed, R. P. (2009). The Earliest Horse Harnessing and Milking. *Science*, 323(5919), 1332–1335. <https://doi.org/10.1126/science.1168594>
- Rahimzhanova, S., Ananyevskaya, E., & Zaibert, V. F. (2022). Technological characteristics of the ceramics of the Botai culture in relation to the Eneolithic cultures of northern Kazakhstan. *Archaeological Research in Asia*, 29(29), 100353. <https://doi.org/10.1016/j.ara.2022.100353>
- Roggo-van Luijn, N. (2025). Using a Household Artefact as an Epistemological Tool. *Materia Philosophiae. Material Dimensions of Ancient Philosophy*, 9, 165.
- Routledge, B. (2024). An archaeology of traces. *Cambridge Archaeological Journal*, 34(2), 339-352. <https://doi.org/10.1017/S095977432300029X>
- Smith, M. E. (2015). How can archaeologists make better arguments. *The SAA Archaeological Record*, 15(4), 18-23.
- Stanislav Horáček, Filip Timingeriu, Hryhorii Maliukov, & Stejskalová, J. (2025). Archaeology's Turn to Ontology: A Philosophical Perspective. *Journal for General Philosophy of Science*, 1(25). <https://doi.org/10.1007/s10838-024-09692-7>
- Taylor, W. T. T., & Barrón-Ortiz, C. I. (2021). Rethinking the evidence for early horse domestication at Botai. *Scientific Reports*, 11(1). <https://doi.org/10.1038/s41598-021-86832-9>
- Taylor, W. T. T., Clark, J., Bayarsaikhan, J., Tuvshinjargal, T., Jobe, J. T., Fitzhugh, W., Kortum, R., Spengler, R. N., Shnaider, S., Seersholm, F. V., Hart, I., Case, N., Wilkin, S., Hendy, J., Thuerling, U., Miller, B., Miller, A. R. V., Picin, A., Vanwezer, N., ... Boivin, N. (2020). Early pastoral economies and herding transitions in Eastern Eurasia. *Scientific Reports*, 10(1), 1001. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-57735-y>
- Tucker, A., & Cernín, D. (2025). *The Bloomsbury Handbook of the Philosophy of the Historical Sciences and Big History*. Bloomsbury Publishing.
- V. P. J. Arponen, René Ohlrau, & Kerig, T. (2024). The Capability Approach and Archaeological Interpretation of Transformations: On the Role of Philosophy for Archaeology. *Open Archaeology*, 10(1). <https://doi.org/10.1515/opar-2024-0013>
- Whitehead, A. N. (2010). *Process and reality*. Simon and Schuster.
- Волосова, Е. Б. (2013). Дискуссионные вопросы археологического познания в XX в. Евразия в кайнозое. Стратиграфия, палеоэкология, культуры, (2), 60-72.
- Генинг, В. Ф. (1991). Археологическая теория и теоретическая археология. Вопросы археологии Урала. Вып. 20, 6-14. <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/43181/1/vau-1991-20-02.pdf>
- Зайберт, В. Ф. (2009). Ботайская культура. Алматы: КазАқпарат.
- Инешин, Е. М., & Тетенькин, А. В. (2003). Категория «артефакт» в системно-деятельностном подходе в археологии. Известия Лаборатории древних технологий, 1 (1), 34-49. <https://cyberleninka.ru/article/n/kategoriya-artefakt-v-sistemno-deyatelnostnom-podhode-v-arheologii/viewer>
- Фаган, Б. М., & ДеКорс, К. Р. (2007). *Археология. В начале.-М.: Техносфера*

References

- Agamben, G. (2009). Philosophical Archaeology. *Law and Critique*, 20(3), 211–231. <https://doi.org/10.1007/s10978-009-9052-3>
- Arponen, V., Grimm, S., Käppel, L., Ott, K., Thalheim, B., Kropp, Y., Kittig, K., Brinkmann, J., & Ribeiro, A. (2019). Between Natural and Human Sciences: On the Role and Character of Theory in Socio-Environmental Archeology.

- The Holocene, 29(10), 1671–1676. <https://doi.org/10.1177/0959683619857226>
- Burdukiewicz, J. M. (2006). Epistemological status of archaeology–current controversies. *Archaeologia Polona*, 44, 73–88.
- Çevik, D. (2025). Ontoloji ve Etik-Politik Çerçevede Arkeoloji Felsefesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 1033–1051. <https://doi.org/10.47613/reflektif.2025.255>
- Chapman, R., & Wylie, A. (Eds.). (2014). *Material evidence: learning from archaeological practice*. Routledge.
- Damgaard, P. de B., Martiniano, R., Kamm, J., Moreno-Mayar, J. V., Kroonen, G., Peyrot, M., Barjamovic, G., Rasmussen, S., Zacho, C., Baimukhanov, N., Zaibert, V., Merz, V., Biddanda, A., Merz, I., Loman, V., Evdokimov, V., Usmanova, E., Hemphill, B., Seguin-Orlando, A., ... Willerslev, E. (2018). The First Horse Herders and the Impact of Early Bronze Age Steppe Expansions into Asia. *Science*, 360(6396). <https://doi.org/10.1126/science.aar7711>
- Harman, G., & Witmore, C. (2023). *Objects untimely: object-oriented philosophy and archaeology*. John Wiley & Sons.
- Harris, O. J. T. (2021). Archaeology, Process and Time: Beyond History Versus Memory. *World Archaeology*, 53(1), 104–121. <https://doi.org/10.1080/00438243.2021.1963833>
- Latour, B. (2011). Network Theory| Networks, Societies, Spheres: Reflections of an Actor-network Theorist. *International Journal of Communication*, 5(0), 15. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/1094/558>
- Latour, B. (2012). *We have never been modern*. Harvard university press.
- Levine, M. A. (1999). Botai and the Origins of Horse Domestication. *Journal of Anthropological Archaeology*, 18(1), 29–78. <https://doi.org/10.1006/jaar.1998.0332>
- Olsen, B. J., Burström, M., DeSilvey, C., & Pétursdóttir, Þ. (2020). After discourse: An introduction. In *After Discourse* (pp. 1–17). Routledge.
- Outram, A. K., Stear, N. A., Bendrey, R., Olsen, S., Kasparov, A., Zaibert, V., Thorpe, N., & Evershed, R. P. (2009). The Earliest Horse Harnessing and Milking. *Science*, 323(5919), 1332–1335. <https://doi.org/10.1126/science.1168594>
- Rahimzhanova, S., Ananyevskaya, E., & Zaibert, V. F. (2022). Technological characteristics of the ceramics of the Botai culture in relation to the Eneolithic cultures of northern Kazakhstan. *Archaeological Research in Asia*, 29(29), 100353. <https://doi.org/10.1016/j.ara.2022.100353>
- Roggo-van Luijn, N. (2025). Using a Household Artefact as an Epistemological Tool. *Materia Philosophiae. Material Dimensions of Ancient Philosophy*, 9, 165.
- Routledge, B. (2024). An archaeology of traces. *Cambridge Archaeological Journal*, 34(2), 339–352. <https://doi.org/10.1017/S095977432300029X>
- Smith, M. E. (2015). How can archaeologists make better arguments. *The SAA Archaeological Record*, 15(4), 18–23.
- Stanislav Horáček, Filip Timingeriu, Hryhorii Maliukov, & Stejskalová, J. (2025). Archaeology's Turn to Ontology: A Philosophical Perspective. *Journal for General Philosophy of Science*, 1(25). <https://doi.org/10.1007/s10838-024-09692-7>
- Taylor, W. T. T., & Barrón-Ortiz, C. I. (2021). Rethinking the evidence for early horse domestication at Botai. *Scientific Reports*, 11(1). <https://doi.org/10.1038/s41598-021-86832-9>
- Taylor, W. T. T., Clark, J., Bayarsaikhan, J., Tuvshinjargal, T., Jobe, J. T., Fitzhugh, W., Kortum, R., Spengler, R. N., Shnaider, S., Seersholm, F. V., Hart, I., Case, N., Wilkin, S., Hendy, J., Thuerling, U., Miller, B., Miller, A. R. V., Picin, A., Vanwezer, N., ... Boivin, N. (2020). Early pastoral economies and herding transitions in Eastern Eurasia. *Scientific Reports*, 10(1), 1001. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-57735-y>
- Tucker, A., & Cernín, D. (2025). *The Bloomsbury Handbook of the Philosophy of the Historical Sciences and Big History*. Bloomsbury Publishing.
- V. P. J. Arponen, René Ohlrau, & Kerig, T. (2024). The Capability Approach and Archaeological Interpretation of Transformations: On the Role of Philosophy for Archaeology. *Open Archaeology*, 10(1). <https://doi.org/10.1515/opar-2024-0013>
- Whitehead, A. N. (2010). *Process and reality*. Simon and Schuster.
- Volosova, E. B. (2013). Diskussionnye voprosy arheologicheskogo poznaniya v XX v. [Controversial issues of archaeological knowledge in the 20th century] *Evrasiya v kajnozoe. Stratigrafija, paleoekologija, kul'tury*, (2), 60–72.
- Gening, V. F. (1991). Arheologicheskaja teorija i teoreticheskaja arheologija [Archaeological Theory and Theoretical Archaeology]. *Voprosy arheologii Urala*. Vol. 20, 6–14. <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/43181/1/vau-1991-20-02.pdf>
- Zaibert, V. F. (2009). *Botajskaja kul'tura [Botai culture]*. Almaty: KazAkparat.

- Ineshin, E. M., & Teten'kin, A. V. (2003). Kategorija «artefakt» v sistemno-dejatel'nostnom podhode v arheologii [The category "artifact" in the system-activity approach in archeology]. *Izvestija Laboratorii drevnih tehnologij*. 1 (1), 34-49. <https://cyberleninka.ru/article/n/kategoriya-artefakt-v-sistemno-deyatelnostnom-podhode-v-arheologii/viewer>
- Fagan, B. M., & DeCorse, K. R. (2007). *Arheologija. V nachale* [Archaeology. In the Beginning]. M.: Tehnosfera.

Авторлардың үлесі

Амантай Б. – мақала тұжырымдамасын әзірлеу, алынған деректерді талдау және түсіндіру, мақала мәтінін жазу және оның мазмұнын сыни тұрғыдан қайта қарау, ғылыми стандарттарға сәйкестікке және библиографиялық материалдарды жинауға жауапкершілік.

Саркулова М. – деректерді ұйымдастыру және зерттеу процесін басқару, мақала мәтінін редакциялау, бірлескен жұмысты үйлестіру, жұмыс нәтижелерін талдау, мақаланың соңғы нұсқасын жариялауға бекіту.

Мүдделер қақтығысы. Авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Авторлар туралы мәлімет / Сведения об авторах / Information about the authors:

Балнұр Амантай – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Философия» білім беру бағдарламасының докторанты, Қ. Сәтпаев көшесі, 2, 010008, Астана, Қазақстан, balnur_amentay@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9721-7497>

Balnur Amentay – doctoral student of the educational program "Philosophy", L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpaev st. 2, 010008, Astana, Kazakhstan, balnur_amentay@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9721-7497>

Балнұр Амантай докторант образовательной программы «Философия», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан, balnur_amentay@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-9721-7497>

Манифа Саркулова – қауымдастырылған профессор, философия ғылымдарының кандидаты, Журналистика және әлеуметтік ғылымдар жоғары мектебі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ. Сәтпаев көшесі, 2, 010008, Астана, Қазақстан, sarkulovamanifa@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5992-2814>

Manifa Sarkulova – Associate Professor, Candidate of Philosophical Sciences, Higher School of Journalism and Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpaev st. 2, 010008, Astana, Kazakhstan, sarkulovamanifa@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5992-2814>

Манифа Саркулова – ассоциированный профессор, кандидат философских наук, Высшая школа журналистики и социальных наук, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан, sarkulovamanifa@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5992-2814>

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 13.04.2026

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами / Approved by reviewers: 26.09.2026

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 30.09.2026